

Նաիրա Բեպինա

*Իվանե Ջավախիշվիլիի անվան Թբիլիսիի
պետական համալսարան*

**ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԿԼԵԶՈՒ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ
ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԻՑ**

(վրացերենի և օսերենի օրինակով)

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

Օսերենը պատկանում է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին, մասնավորապես իրանական խմբին, իսկ վրացերենը՝ կովկասյան լեզվաընտանիքին: Երկլեզու ուսուցման ժամանակ անպայման պետք է նախատեսվեն այս երկու լեզուների կառուցվածքային և լեզվական առանձնահատկությունները: Անպայման պետք է վեր հանվեն հնչյունաբանական, ձևաբանական և շարահյուսական նրբերանգները, նախատեսվեն դրանք, և կատարվի դրանց համեմատական վերլուծություն: Հայտնի է, որ վրացերենի բայն ունի բազմապիսի արտահայտչամիջոցներ, նախադասության մեջ հենց նրան է պատկանում համակարգող դերը: Ուրիշ լեզուներում բայը դժվարանում է փոխանցել բոլոր այն նրբերանգները, որ ունի վրացերենը (ցուցաբերել դեմքի տեսակը, պատճառականությունը և այլն):

Երկլեզու ուսուցման ժամանակ, նախ՝ պետք է նկատի առնվի բայի առանձնահատկությունների համապատասխանաբար փոխանցումը: Բացի այդ, պետք է նախատեսվեն անունների և մյուս խոսքի մասերի յուրահատկությունները: Կարևորություն է շնորհվում (ուսումնասիրվելիք լեզուների) համեմատական քերականության պարտադիր նախատեսված դասընթացի ծանոթացում-ուսումնասիրմանը, ինչը կնպաստի լեզվի հաջողությամբ յուրացմանը:

Օսերենը պատկանում է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին, մասնավորապես իրանական խմբին, իսկ վրացերենը՝ կովկասյան լեզվաընտանիքին: Երկլեզու ուսուցման ժամանակ անպայման պետք է

նախատեսվեն այս երկու լեզուների կառուցվածքային և լեզվական առանձնահատկությունները, անպայման վեր պետք է հանվեն հնչյունաբանական, ձևաբանական և շարահյուսական

նրբերանգները, նախատեսվեն դրանք և կատարվի դրանց համեմատական վերլուծություն:

Հայտնի է, որ վրացերենի բայն ունի բազմապիսի արտահայտչամիջոցներ, նախադասության մեջ հենց նրան է պատկանում համակարգող դերը: Ուրիշ լեզուներում բայը դժվարանում է փոխանցել բոլոր այն նրբերանգները, որ ունի վրացերենը (ցուցաբերել դեմքի տեսակը, սուբյեկտային՝ ենթակայական, և օբյեկտային՝ խնդրային, դեմքերի փոխհարաբերության հարցը, պատճառականությունը, դարձության քերականական կարգը և այլն):

Երկլեզու ուսուցման ժամանակ, նախ՝ պետք է նախատեսել բայի յուրահատկությունների համապատասխան կերպով փոխանցումը: Մասնավորապես, անցողական բային համապատասխան սուբյեկտի՝ ենթակայի, հոլովի հարցը: Անցողական բայի I, II և III բայախմբի բայերի հետ սուբյեկտը՝ ենթական, երեք հոլովներով է հանդիպում. I բայախմբի բայերի հետ այն ուղղական հոլովով է, երկրորդ բայախմբի բայերի հետ պատմողական հոլով, իսկ երրորդ բայախմբի բայերի հետ՝ տրական: Ի տարբերություն վրացերենի, օտերենում չկա պատմողական հոլով, և սուբյեկտը միայն ուղղական հոլովով է դրվում (հազվադեպ սեռական հոլովով): Գործող դեմքը և՛ I բայախմբի բայերի հետ է ուղղական հոլովում,

և՛ II և III բայախմբի բայերի՝ *лѣг худы* մարդը ծիծաղում է, *лѣг бахудти* մարդը ծիծաղեց (303մ ճՅՈՅՈՆԻ փոխարեն): Օտերեն լեզվի կառուցվածքից ելնելով՝ բնական է այսպիսի արտասանությունը՝ *мамагло ցоґоs, мамагло օցоґлоs, мамагло ʒоґоґлоs*:

Վրացերենում կոնտակտը՝ պատճառականությունը, բայի այն կարգն է, որը ցույց է տալիս, թե ենթակայական դեմքը ուղիղ խնդրի վրա ներգործում է անմիջապես թե՛ այլ դեմքի միջնորդությամբ: Ըստ դրա, ունենք միջնորդավորված և չմիջնորդավորված կոնտակտ:

Միջնորդավորված կոնտակտն ունի իր կազմիչները՝ *-օs, -ցց, -ցցօs, -ցօs, -ցծօs*:

Օտերենում միջնորդավորված կոնտակտի արտահայտման համար օգտագործվում է բայի սկզբնաձևը՝ անորոշ դերբայը, որն ավելանում է օժանդակ բային՝ *кѣны - аразын ѿй ын кѣны* – անել է տալիս, *амѣлын ѿй ын кѣны* – սպանել է տալիս:

Այն դեպքում, երբ բայն ինքնստիինքյան օժանդակ բայով է կազմված, չմիջնորդավորված կոնտակտի արտահայտման համար որոշ դեպքերում անորոշի ձևին մեկ անգամ ևս ավելանում է օժանդակ բայ:

хѣрын кѣны – ուտացնում է նրան, *нын ын кѣны* – նկարում է նրա համար:

хёрын ын кёнын кёны – ուտացնել է տալիս, ныв ын кёнын кёны – նկարել է տալիս:

Այսպիսի դեպքում անցողական բայի ենթական (նա) իրականում գործող դեմքին (նրան)՝ անուղղակի խնդրին, է կատարել տալիս գործողությունը:

Վրացերենում բայն արտահայտում է նաև պատկանելություն-նշանակում:

Օբյեկտը ոչ ոքի չի պատկանում, ոչ էլ որևէ մեկի համար է հատկացված, օբյեկտը գործող դեմքին՝ ենթակային է պատկանում, մի օբյեկտը պատկանում է մյուսին, կամ նրա համար է հատկացված: Ըստ դրա, ունենք երեք տիպի դարձություն՝ ոչ-ոքի համար (ցօ՞՞ջեցծ), իր համար (ջօ՞՞ջեցծ) և ուրիշի համար (ջ՞՞ջեցծ), այսինքն՝ նույն՝ երեք վերսիա՝ չեզոք, ենթակայական և խնդրային (Ա.Շանիձե): Դարձության տարբեր ձևեր վրացերենում երբեմն նախամասնիկներով են արտահայտված (օ-ջցցծ, օ-՞ջեցծ, շ-՞ջցծ), երբեմն միայն բայաձևով (՞ջցծ):

Ինչպե՞ս են փոխանցվում դարձության տարբեր ձևերն օտերենում:

Օտերենում նախաձանց-վերջաձանցի ավելացումով բայաձևը չի կարող արտահայտել դարձություն, բայի որևէ ձևով անհնար է այն փոխանցել: Դարձության ցանկացած ձևի արտահայտման համար

անհրաժեշտ է բային ավելացնել համապատասխան անուններ կամ դերանուններ: Նա տուն կառուցեց - Уый хедзар самадта (չեզոք դարձություն - никайон архайд), Նա իր համար տուն կառուցեց Уый хедзар самадта йёхицён (ենթակայական դարձություն - хион архайд), նա նրա համար տուն կառուցեց Уый кемёндёр хедзар самадта (խնդրային դարձություն - искайон архайд): Ե՛վ առաջին, և՛ երկրորդ, և՛ երրորդ դեպքում կառուցեց-ը (самадта), միևնույն բայաձևով է արտահայտված:

Ստացականության-նշանակման հարաբերության հաղորդման համար օտերենում բայը չի փոխում իր ձևը, ձևափոխվում է անունը կամ համապատասխանաբար կիրառած դերանունը:

Խնդրային վարքի հաղորդման համար օտերենում անհրաժեշտ է ընդգրկել ստացական դերանուններ: Այստեղ մի քանի դեպք է պետք քննարկել առանձին-առանձին.

1. Երբ բայի գործողությունը հատկացված է I դեմքի համար, օգտագործած է I դեմքի ստացական դերանուն (առաջին դեմքի անձնական դերանվան հետ).

ёз мёхи дасын – Ես սափրվում եմ:

Ենթակայական դեմքի արտահայտման ժամանակ անհրաժեշտ է բայի հետ կիրառել անձնական և ստացական դերանուններ միասին: յջօ՞՞ջեց ձևն արտահայտվում է I դեմքի

անձնական դերանուն + I դեմքի ստացական դերանուն + բայ (չեզոք դարձության մեջ):

Ես տուն կառուցեցի ինձ համար (սօսեցի օրոջն) օ՛հ мѣхицан хадзѐр самѣдтон.

Նույնպիսի հարաբերություն է նաև այլ դեպքերում:

Ինչ վերաբերում է խնդրային դարձությանը, այստեղ ունենք հետևյալ կառույցը.

1. I դեմքի անձնական դերանուն + երրորդ դեմքի ստացական դերանուն + բայ (խոնարհվող ձև, չեզոք դարձություն).

Ես նրա համար տուն կառուցեցի (սօսեցի օրոջն) օ՛հ уыман хадзѐр самадтон

2. II դեմքի անձնական դերանուն + երրորդ դեմքի ստացական դերանուն + բայ:

Դու նրա համար տուն կառուցեցիր (սօսեցի օրոջն) ды уыман хадзѐр самадтай.

3. III դեմքի անձնական դերանուն + երրորդ դեմքի ստացական դերանուն + բայ:

Նա նրա համար տուն կառուցեց (սօսեցի օրոջն) уый уыман хадзѐр самадтѐ

уый манѐн хадзѐр самѣдтѐ նա ինձ համար տուն կառուցեց (սօսեցի օրոջն)

уый дауѐн хадзѐр самѣдтѐ նա քեզ համար տուն կառուցեց (սօսեցի օրոջն)

уый уымѐн хадзѐр самѣдтѐ նա նրա համար տուն կառուցեց (սօսեցի օրոջն):

Բացասական օր և ջըր մասնիկները վրացերենում արտահայտում են գործողության նրբերանգային տարբերություն: Դրանց ավելացումը բայով արտահայտված գործողությանը հաղորդում է բացասական համատեքստ, սակայն՝ միմյանցից տարբեր: Մասնավորապես, օր մասնիկը բայի հետ մեկտեղ արտահայտում է այնպիսի գործողություն. երբ սուբյեկտը չի կամենում կատարել գործողությունը, գործողությունը համապատասխանում է նրա կամքին. օր ձօջջը! օր ձօջբօջ! օր ջըջջամ! չեմ գրի, չեմ նկարի, չեմ ուտի: Այսպիսի խոսքին կտրականության նրբերանգ է ավելացնում օր մասնիկը, որը նաև բացասական բովանդակություն է արտահայտում: Իսկ ջըր մասնիկը, որը նույնպես բացասական իմաստ է արտահայտում, գուրկ է այսպիսի կտրականությունից, նա արտահայտում է այնպիսի գործողություն, որը չնայած սուբյեկտի կամքին, հնարավոր չէ կատարել. ջըր ձօջջը, ջըր ձօջբօջ, ջըր ջըջջամ՝ չեմ կարող գրել, չեմ կարող նկարել, չեմ կարող ուտել: Օտերենում հե՛ բացասական մասնիկն արտահայտում է երկու նրբերանգներն էլ՝ և՛ կտրականը, և՛ հնարավորությունից բխողը.

нѐ ныфыцтон չգրեցի՝ կտրակ. նրբերանգ,

нә ныфыстон չեմ գրել՝ չեզոք նրբերանգ,

нә ныфыстон չկարողացա գրել՝ հնարավորություն: Այսպիսի դեպքում օսերենում խոսողն ավելացնում է բառեր (չէի կարող), ինչով նա բացատրում է, որ չէր կարող գրել (տարբեր պատճառներով):

Վրացերենն ունի ինչպես նախամասնիկներ (Разэвэрдтэ, Раздзырдтэ), այնպես էլ ետադրություններ (Фэсэвэрдтэ, Фэсдзырдтэ):

«Ինչպես նախամասնիկը, այնպես էլ ետադրությունը կապեր են, որոնք ավելանում են անվան այս կամ այն հոլովածին, որ արտահայտեն վիճակ, ուղղություն, նշանակում կամ որևէ այլ հարաբերություն՝ անվանված առարկայի հետ» (Շանիձե, 1969):

Ի տարբերություն ետադրությունների, նախամասնիկները օսերենում միայն մի քանիսն են, մասնավորապես.

эд - հետ, - հանդերձ ետադրությունները (Ժամանակակից վրացերենում կապը, որպես ետադրություն, հազվադեպ է հանդես գալիս: Հատուկ գրականության մեջ ետադրությունն անվանում են կապ):

эд-рэрзтэ - զենքով հանդերձ, эд-дзаума - իրերով հանդերձ:

эд նախամասնիկը միայն գոյական անունների վրա է դրվում

և այն էլ միայն ուղղական հոլովում: Թույլ չի տրվում նրա և անվան միջև որևէ բառ օգտագործել (Ախվլեդիանի, 1968, 296):

эд նախամասնիկը օսերենում հայտնի է որպես ոչ կենսունակ նախամասնիկ, իսկ ենե-ն, որպես կենսունակ: (5. 48).

Այստեղ պետք է նկատել, որ -օձն, -օնձն, -օցձն, -օյճ վերջածանցներին, որոնք վրացերենում անուններ կազմող վերջածանցներ են, օսերենում համապատասխանում է -джын վերջածանցը, հմմտ.՝ дур-джын – քարոտ, фыд-джын – մոտ:

ենե - յ - օ; յ; ենե-зենег – անզավակ, ենե-мат - յ-ճօճ-օ (անդարդ):

ենե նախամասնիկն անունների հետ ուղղական հոլովում է դրվում (այս նախամասնիկը մոտ է վրացերենում առանձին գրվող ջօճյճ կապին):

Ի տարբերություն эд նախամասնիկի, ենե նախամասնիկի և նրա հետ դրված բառի միջև երբեմն կարող է լինել որոշիչ, այդ թվում նաև դերանուն (Աբան, 1970, 296):

Այստեղ պետք է նկատել, որ օսերենում ենե նախամասնիկին երբեմն հերթագայում է նրա կրճատ տարբերակը՝ э, որը նույն իմաստով է կիրառվում (արտահայտում է չունենալու իմաստ) (Աբան, 1970, 678). э-дзар – անտուն, э-дых – անուժ:

Բացի այդ, օսերենի որոշ հետազոտողներ առանձնացնում են նաև երրորդ նախամասնիկը՝ фейнэ, որը քանակի իմաստ է արտահայտում (Մեղրիթի, 2003, 235): фейнэ նախամասնիկը (իմաստով մոտենում է - մեկական կամ մի (մի հինգ, մի քսան, մի քսան ինձոր տվեց ինձ) առավելապես ուղղական հոլովում է գտնվում, թեպետ հանդիպում է նաև այլ հոլովներում:

Միավանկ կապերը՝ - Յօօ, - օան, - Գյ -Յօ, - օյօս - Յան (ճան) վրացերենում բառին են միանում: Այսպիսի կապեր օսերենը չունի: Այս կապերի գործառույթը օսերենում կատարում են որոշակի հոլովական վերջավորություններ (այլ ոչ՝ կապեր):

Հմտ.՝ хадзэрай - տան պես, хадзэрэй - տնից:

- Յան կապով (սեռ.՝ ձմեռնային - Յան) և -ճան/օճան կապով (գործ.՝ Վյարօ-ճան; Եօջլօ-ճան) անունների վրացերենում տարբեր հարցեր են տրվում՝ ումից, որտեղից:

Օսերենում այս երկու տեսակներն էլ սեռական հոլովով են արտահայտված: Լինում է նաև հակառակը, երբ վրացերենի մեկ կապը օսերենում երկու համապատասխան ձև ունի:

Օրինակ՝ Եօջլօ Վայջլօ - хъаутам ацыдтан, այլ ձև է, Եօջլօ Յար - хъэуты дэн), - Յօ կապն է կիրառված ն՝ վրացերենի ստատիկ բայերի, ն՝ դինամիկ բայերի դեպքում: Օսերենում այս

ձևերը բոլորովին տարբեր հոլովաձևերով են արտահայտվում: хъаутам - Եօջլօ մօջլօյար; хъэуты - Եօջլօ Յար, ուսերեն՝ В школе (находится) В школу (ходит)

Ենթադրվում է, որ օսերենում, նրա զարգացման վաղ շրջանում, այսօրվա համեմատ ավելի շատ կապ պետք է լիներ: Այս ենթադրությունը հավաստում են օսերենի դիգորյան բարբառում պահպանված որոշ ձևեր, որոնց մի մասը հաստատված է նաև գրական լեզվում: Այսպիսիներ ենք համարում, օրինակ.

Раз-дарён (գոգնոց); дёл-базыр (թների տակ); дёл-барад (վերաբերմունք); Ել-արв (երկինք):

Ինչպես տեսանք, վրացերենի որոշ կապերի գործառույթը օսերենում կատարում են ն՝ նախամասնիկներ, և՛ ետադրություններ: Որոշ դեպքերում վրացերենի ետադրությամբ ձևը օսերենում հոլովաձևով է արտահայտված: Պետք է նկատի ունենալ, որ օսերենում բայը չի կարող արտահայտել պատկանելությաննշանակման հարաբերություն՝ առանց այլ խոսքի մասերի օգնության: Դա առանձնապես այք է զարնում վրացերենի հետ համեմատության ժամանակ, որտեղ բայն այս ձևերը առավելապես համապատասխան նշաններով է արտահայտում: Օսերենից վրացերեն թարգմանելիս՝ անհրաժեշտ է այսպիսի ձևերն

արտահայտել համապատասխան դարձության ձևերով (ՆՏԵԼՈ ՅՅՈՄԵՆԵ և ՆՅ ԹԵ՝ ՆՏԵԼՈ ՅՅՈՄԵՆԵ հյժօՅՈՆ):

Այսպիսով, երկլեզու ուսուցման ժամանակ անհրաժեշտ է (ուսումնասիրվելիք լեզուների) համեմատական քերականության պարտադիր նախատեսված դասընթաց անցնել,

ուսումնասիրվելիք լեզուների հնչյունաբանական, ձևաբանական, շարահյուսական թե այլ տիպի յուրահատկություններին ծանոթանալ, ինչն ունկնդիրներին՝ այս լեզուն սովորել ցանկացողներին, կօգնի լեզուների հաջող տիրապետման հարցում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Շանիձե, 1969 – Ա.Շանիձե, Վրաց լեզվի քերականություն, հ. I. Թբ., 1969:
Ախվլեղիանի, 1968 - Грамматика осетинского языка, т. I, под редакцией проф. Г.С. Ахвледиани, Орджоникидзе, 1968.
Արան, 1970 - В. Абаев, Краткий грамматический очерк осетинского языка в книге Осетинско-русский словарь, Орджоникидзе, 1970.
Մայրենի գրականություն, 1974 - Мадёлон литературё, Цхинвал, 1974.
Գաբարան, 1987 - Габараев Н. Я. Ирон ёвзаг, ахуыргёнён чиныг 5-6 кълёстён, Цхинвал, 1987.
Թախազրի, 1991 - Тахъазты Т., Ирон Ёвзаг, Дзёуджыхъёу, 1991.
Մեդոյթի, 2003 - Медойты Б. Г., Нырыккон ирон ёвзаг морфологи, Цхинвал, 2003.

Naira bepievi

Tbilisi State University

**Comparative Grammar in discourse of bilingual learning
(on the example of Georgian and Ossetian languages)**

ABSTRACT

Ossetian language belongs to Indo-European languages, more specifically to the Iranian group of languages. Georgian language is a part of the Caucasian language group. There is absolutely necessary to take into account the patterns of structural and linguistic character of each language as well as phonetic, morphological and syntax particularities while doing comparative analysis.

Worth mentioning is that the Georgia verb has a variety forms and possibilities of expression. It is known that the Georgian verb is characterized with multi-expressional expression and at the same time plays a coordinating role in the sentence. This is not true to other languages where verb can't express all the patterns that Georgian verb does. (Person ascertaining, contact, ect.)

The essential in bilingual learning is to consider an importance of teaching of verb particularities. Moreover, is necessary to accept an importance of the noun and other grammar parts. Accordingly, there is very important to incorporate learning of comparative grammar into the language course that makes the language acquiring process successful.